

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ ЛЬОТНИЙ КОЛЕДЖ**

Циклова комісія аеронавігації

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни
ПРИНЦИПИ ПОЛЬОТУ
(Аерогідрогазодинаміка)

обов'язкових компонент
освітньо-професійної програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Аеронавігація
272 Авіаційний транспорт

за ТЕМОЮ 6- Стрибки ущільнення і характеристики розширення
в газовому середовищі

Вінниця 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Методичною радою Кременчуцького
льотного коледжу Харківського
національного університету внутрішніх
справ
Протокол від 28.08.2023 № 1

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з технічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні циклової комісії *аеронавігації*, *протокол від 28.08.2023 № 1*

Розробник: професор навчального відділу КЛК ХНУВС, викладач циклової комісії аеронавігації, к. т. н., с. н. с., спеціаліст вищої категорії, викладач – методист, Тягній В. Г.

Рецензенти:

1 Головний науковий співробітник ТОВ «Науково-виробниче об'єднання» «АВІА», к.т.н., с.н.с., Зінченко В. П.

2 Професор навчального відділу КЛК ХНУВС, викладач-методист циклової комісії енергозабезпечення та систем управління, к. т. н., професор, спеціаліст вищої категорії, Гаврилюк Ю. М.

ЛЕКЦІЯ 6.2: Основні рівняння рухомого газового середовища і зміна фізичних параметрів на стрибку ущільнення

План лекції:

- 1 Основні рівняння рухомого газового потоку на стрибку ущільнення.
- 2 Зміна параметрів газового потоку на стрибку ущільнення.

Рекомендована література:

Основна:

1. Котельніков Г. Н., Мамлюк О. В., Аеродинаміка літальних апаратів. Підручник. -К.: Вища школа, 2002. – 255 с.
2. Навчальний посібник «Аеродинаміка та динаміка польоту вертольота». Частина I, «Аеродинаміка вертольота» / А. Г. Зінченко, О. О. Бурсала, О. Л. Бурсала та ін.; за заг. ред. А. Г. Зінченка. – Х.: ХНУПС, 2016.–402 с.: іл.
3. Навчальний посібник «Аеродинаміка та динаміка польоту вертольота». Часть II, «Динаміка польоту вертольота». / А. Г. Зінченко, І. Б. Ковтонюк, В. М. Костенко та ін.; за загальною редакцією В. М. Костенка та І. Б. Ковтонюка. – Х.: ХУПС, 2010. – 272 с.: іл.
4. Опорний конспект з навчальної дисципліни «Аеродинаміка, динаміка польоту та практична аеродинаміка». Частина I «Аеродинаміка вертольоту». Автор: Пчельников С. І.
5. Опорний конспект з навчальної дисципліни «Аеродинаміка, динаміка польоту та практична аеродинаміка». Частина II «Динаміка польоту». Автор: Пчельников С.І.
6. Аеродинаміка літальних апаратів: навчальний посібник /О.О. Бурсала. А. Г. Зінченко, Є. Ю. Іленко, І. Б. Ковтонюк, А. Л. Сушко – Х.: ХУПС, 2015. -333 с.: іл.
7. Лебідь В. Г., Миргород Ю. І., Аерогідрогазодинаміка. Підручник Х.: ХУПС, 2006. – 350 с.
8. Тягній В. Г., Ємець В. В., Основи аеродинаміки та динаміки польоту, частина I, Аерогідрогазодинаміка. Навчальний посібник, КЛК ХНУВС, 2022. – 384 с.

Допоміжна:

1. Ковалев Е. Д., Удовенко В. А., Основи аеродинаміки і динаміка польоту легких вертольотів. Навчальний посібник. - Х.: КБ Аерокоптер, 2008. – 280 с.

Інформаційні ресурси

Інформаційні ресурси в Інтернеті

<http://csm.kiev.ua/nd/nd.php?b=1>

Технічні засоби

- 1 Багатофункціональний плазмовий телевізор.
- 2 Персональний комп'ютер.
- 3 Мультимедійний проектор.

Наочні посібники

- 1 Опорний конспект лекцій.
- 2 Електронний конспект лекцій.
- 3 Презентація окремих тем дисципліни.
- 4 Схеми та таблиці по темам дисципліни.
- 5 Зразки інформаційної та службової документації.
- 6 Навчальні фільми за тематикою дисципліни «Принципи польоту (Аерогідрогазодинаміка)».
- 7 Стенди і плакати за тематикою дисципліни «Принципи польоту (Аерогідрогазодинаміка)».
- 8 Курс лекцій по дисципліні «Принципи польоту (Аерогідрогазодинаміка)»
- 9 Начальний посібник по дисципліні “Аерогідрогазодинаміка”

Текст лекції

ЛЕКЦІЯ 6.2: ОСНОВНІ РІВНЯННЯ РУХОМОГО ГАЗОВОГО СЕРЕДОВИЩА І ЗМІНА ФІЗИЧНИХ ПАРАМЕТРІВ НА СТИБКУ УЩІЛЬНЕННЯ

План лекції:

6.2.1 Основні рівняння рухомого газового потоку на стрибку ущільнення

6.2.2 Зміна параметрів газу на стрибку ущільнення

6.2.1 Основні рівняння рухомого газового потоку на стрибку ущільнення

Для розгляду якісного стану параметрів газового потоку позначимо їх: до стрибка - "без індексу" і за стрибком з індексом "1" (рис 6.2.1).

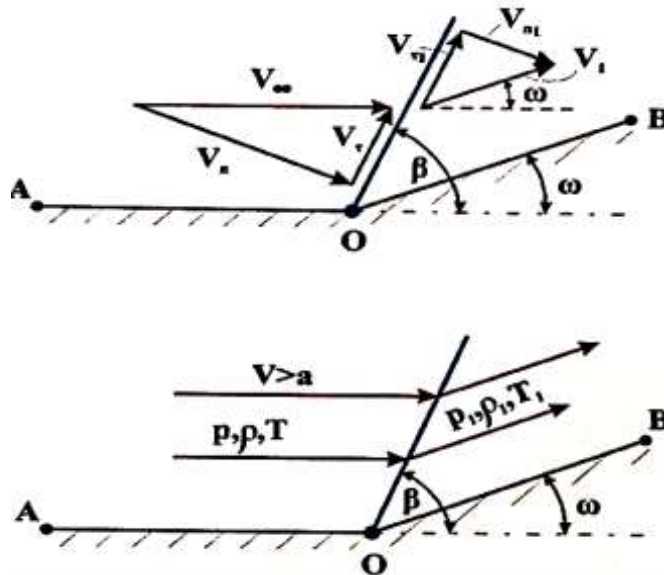

Рис 6.2.1 Схема зміни параметрів стану газового потоку на стрибку ущільнення

Визначення зміни результуючої швидкості за стрибком ущільнення:

$$V_1 = V_\infty * \cos \omega$$

При переході через стрибок ущільнення змінюється швидкість не тільки за величиною, а за напрямком. Кут повороту сторони внутрішнього двостороннього кута позначимо (ω). Розкладемо швидкість набігаючого потоку V на дві складові: нормальну і дотичну. V_n і V_τ перед стрибком ущільнення.

Розглянемо трикутник швидкостей, і тоді отримаємо співвідношення:

$$V_n = V_\infty * \sin \beta \quad V_\tau = V_\infty * \cos \beta; \quad \frac{V_n}{V_\tau} = \tan \beta$$

Відповідно за стрибком ущільнення отримаємо наступні співвідношення:

$$V_{n1} = V_1 * \sin(\beta - \omega) \quad V_{\tau 1} = V_1 * \cos(\beta - \omega); \quad \frac{V_{n1}}{V_{\tau 1}} = \tan(\beta - \omega)$$

Рух газу через стрибок ущільнення підпорядковується відомим законам механіки, а саме:

- закону збереження маси;
- закону збереження енергії;
- закону зміни кількості руху.

1 Задача: 6.2.1:

- 1) Визначити нормальні і дотичні швидкості течії перед стрибком ущільнення і після, якщо швидкість незбуреного потоку рівняється $V_\infty = 350 \text{ м/с}$, кут відхилення сторони внутрішнього двохстороннього кута рівняється $\omega = 30^\circ$, а кут нахилу стрибка ущільнення рівняється $\beta = 6^\circ$.

1 Рівняння збереження маси при переході через стрибок ущільнення

При переході через стрибок ущільнення потік не розривається. Тому згідно закону збереження маси (рівняння нерозривності) секундна масова витрата газу через площу стрибка (S) залишається постійною:

$$\rho * S * V * \sin \beta = \rho_1 * S_1 * V_1 * \sin(\beta - \omega)$$

Так як, $S = S_1$ - площа стрибка не змінюється, то рівняння збереження маси на стрибку ущільнення матиме вигляд:

$$\rho \cdot V_n = \rho_1 \cdot V_{n1}$$

2 Рівняння зміни кількості руху на стрибку ущільнення

Рух газу через стрибок ущільнення відповідає закону про зміну кількості руху рухомої маси газу. Зміна кількості руху при переході через стрибок по нормалі до нього в секунду дорівнює:

$$m (V_n - V_{n1}) = (p_1 - p) * S_1,$$

так як $m = \rho * V_n * S$, то отримаємо рівняння зміни кількості руху:

$$\rho * V_n (V_n - V_{n1}) = p_1 - p$$

Зміни кількості руху вздовж стрибка ущільнення не відбувається:

$$m (V_\tau - V_{\tau 1}) = 0, \text{ тоді } V_\tau = V_{\tau 1}$$

3 Рівняння збереження енергії на стрибку ущільнення

При переході струйки газу через стрибок ущільнення загальний баланс енергії не змінюється внаслідок адіабатичного процесу, тому справедливо рівняння у вигляді:

$$\frac{V^2}{2} + i = \frac{V_1^2}{2} \quad i_1 = i^*$$

де,

i і i_1 – ентальпія газу перед стрибком і за ним.

6.2.2 Зміни параметрів газу на стрибку ущільнення

1 Зміни нормальної складової швидкості

Скористаємося рівнянням зміни кількості руху газового потоку і розділимо його складові на масу:

$p_1 - p = \rho * V_n(V_n - V_{n1})$ поділимо на $p * V_n S = p_1 * V_{n1} S$, і отримаємо:

$$\frac{p_1}{\rho_1 * V_{n1}} - = \frac{p}{\rho * V_n} V_n - V_{n1}$$

Після проведення відповідних перетворень отримаємо рівняння співвідношення нормальних швидкостей на стрибку ущільнення:

$$V_n * V_{n1} = a_{кр}^2 \frac{k-1}{k+1} * V_{\tau}^2, \text{ або після перетворення}$$

$$a_{кр}^2 = \frac{k-1}{k+1} (V_{пр}^2 - V_{\tau}^2), \text{ де } V_n * V_{n1} = V_{пр} - \text{гранична швидкість}$$

Для прямого стрибка ущільнення: $V_n = V$, $V_{n1} = V_1$, $V_{\tau} = 0$

Тоді формула спрощується і для прямого стрибка ущільнення має вигляд:

$$V * V_1 = a_{кр}^2$$

Якщо швидкість газового потоку перед прямим стрибком ущільнення більше швидкості звуку (a), то за прямим стрибком швидкість завжди буде дозвуковою і її значення можна визначити за формулою:

$$V_1 = \frac{a_{кр}^2}{V}, \text{ для прямого стрибка}$$

2 Зміни масової щільності газового потоку

Якщо відома нормальна складова швидкості V_{n1} за стрибком ущільнення, то можна визначити всі інші основні параметри газу за стрибком.

Для визначення співвідношення масової щільності використовуємо рівняння збереження маси газу:

$$\rho_1 * V_{n1} = \rho * V_n \text{ звідси}$$
$$\frac{\rho}{\rho_1} = \frac{V_{n1}}{V_n}$$

Після виконання необхідних перетворень отримаємо кінцеву формулу:

$$\frac{\rho}{\rho_1} = \frac{2}{k+1} * \frac{1}{M^2 * \sin^2 \beta} + \frac{k-1}{k+1}$$

Таким чином, відношення масової щільності при переході через стрибок ущільнення залежить лише від одного параметра $M * \sin \beta$

Аналізуючи формулу можна зробити висновок: що щільність газу не може збільшуватися безмежно, а прагне зі збільшенням числа Маха до деякої кінцевої межі:

$$\rho_1 = \frac{k+1}{k-1} * \rho$$

Для повітря при $k = 1,4$, тоді. згідно формули $\rho_1 = 6\rho$

2 Задача: 6.2.2:

- 1) Визначити нормальну складову швидкості течії перед стрибком ущільнення і після, а також масову густину за стрибком ущільнення, якщо швидкість незбуреного потоку рівняється $V_\infty = 400 \text{ м/с}$, кут відхилення сторони внутрішнього двохстороннього кута рівняється $\omega = 5^\circ$, а кут нахилу стрибка ущільнення рівняється $\beta = 8^\circ$, політ здійснюється на висоті $H = 2000 \text{ м}$.

3 Зміна тиску і температури газового потоку на стрибку ущільнення

Використовуючи теорему механіки про імпульс сили:

$$p_1 - p = \rho * V_n (V_n - V_{n1})$$

після проведення відповідних перетворень і підстановок отримаємо кінцеву формулу для визначення співвідношення тисків за стрибком ущільнення і до стрибка:

$$\frac{p_1}{p} = \frac{2k}{k+1} * M^2 * \sin^2 \beta - \frac{k-1}{k+1}$$

Зміна температури на стрибку ущільнення визначається виходячи з рівняння стану газу: перед стрибком $\frac{p}{\rho} = RT$ і за стрибком $\frac{p_1}{\rho} = RT_1$, тоді отримаємо:

$$\frac{T_1}{T} = \frac{p_1}{p} \cdot \frac{\rho}{\rho_1}$$

Таким чином, можна зробити висновок, що відношення $\frac{\rho}{\rho_1}; \frac{p_1}{p}; \frac{T_1}{T}$ до і після стрибка ущільнення залежать лише від параметра $M * \sin \beta$

Залежність основних параметрів від $M * \sin \beta$ можна представити графічно (рис 6.2.2).

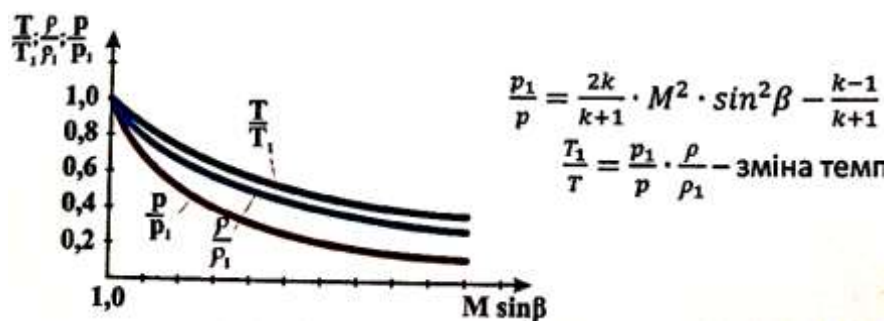

Рис 6.2.2 Графік залежності параметрів газового потоку від параметра $M * \sin \beta$

4 Принцип вимірювання числа M і швидкості надзвукового газового потоку

4.1 При швидкості польоту $M < 1$, принцип вимірювання числа Маха і швидкості (M і V) ґрунтований на вимірюванні відносних тисків: повного до тиску незбуреного потоку - p^*/p (рис 6.2.3):

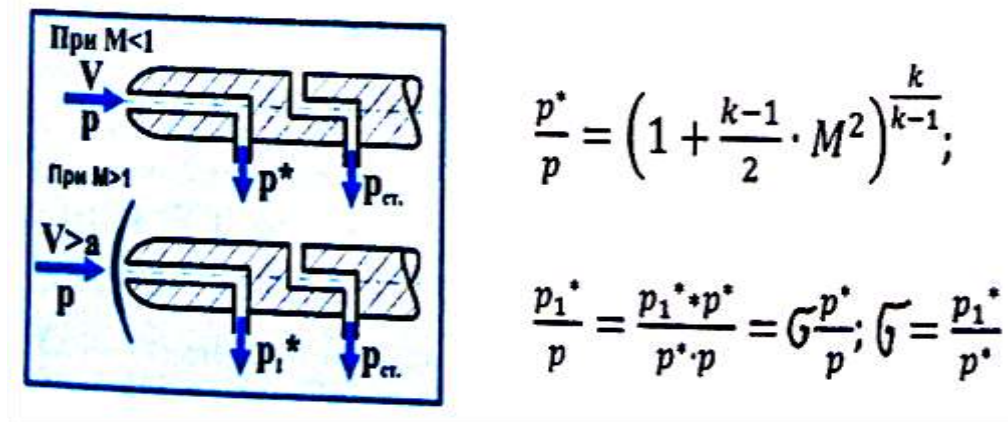

Рис 6.2.3 Схема трубки ППТ при дозвуковій і надзвуковій течії газового потоку

$$\frac{p^*}{p} = \left(1 + \frac{k-1}{2} M^2\right)^{\frac{k}{k-1}}.$$

4.2 При швидкості польоту $M > 1$ принцип вимірювання M і V ґрунтований на вимірюванні відносних тисків: повного за стрибком ущільнення до тиску незбуреного потоку - p_1^*/p

$$\frac{p_1^*}{p} = \frac{p_1^*}{p^*} \cdot \frac{p^*}{p} = \sigma \frac{p^*}{p}$$

де

$\sigma = \frac{p_1^*}{p^*}$ - коефіцієнт відновлення повного тиску

Тоді визначення числа Маха здійснюється за формулою Релея (для прямого стрибка):

$$\frac{p_1^*}{p^*} = \frac{\left(\frac{k+1}{2} M^2\right)^{\frac{k}{k-1}}}{\left(\frac{2k}{k+1} M^2 - \frac{k-1}{k+1}\right)^{\frac{k}{k-1}}}$$